

LBRIS

We know
books

ERICH NEUMANN (1905–1960) s-a născut într-o familie de evrei la Berlin, unde a studiat mai târziu medicina. În 1934 s-a mutat la Tel Aviv. A ținut prelegeri frecvent la Institutul C.G. Jung de la Zürich, precum și în Anglia, Franța sau Olanda. A contribuit semnificativ la dezvoltarea gândirii jungiene, ale cărei metode le-a cercetat și le-a practicat până la sfârșitul vieții. Printre lucrările sale importante se află *The Origins and History of Consciousness*, *The Great Mother* sau *The Child*. A publicat, de asemenea, volume de poezie și romane.

ERICH NEUMANN Declinul valorilor în epoca modernă și problema răului

Psihologia abisală și noua etică

- Stadii ale dezvoltării etice
- Telurile și valorile noii etici
- Suferința mandatată și experiența religioasă

Traducere din limba germană
ANCA BODOGAE

NEMIRA

CUPRINS

<i>Prefață</i>	5
<i>Introducere.</i>	
Declinul valorilor în epoca modernă și problema răului	7
Vechea etică	15
Negarea negativului – Reprimare și refulare – Persona și umbra – Inflația eului și „conștiința curată” – Concepția dualistă fundamentală – Suferința și reprimarea – Sentimentul de vinovăție, proiecția umbrei și psihologia țapului ispășitor – Obiecte, forme și efecte ale psihologiei țapului ispășitor.	
Stadii ale dezvoltării etice	45
Dezvoltarea conștiinței și dezvoltarea etică – Etica de grup – Individul creator, elita și colectivul – Voce și conștiință – Semnificația pozitivă a vechii etici – Conflictul dintre elită și masă – Clivajul produs de procesul de contopire în masă, în lumea modernă – Suprasolicitare	

etică, pseudosoluția etică și blocarea laturii de umbră – Principii și efecte fundamentale ale vechii etici.

Noua etică

63

Experimentarea umbrei în psihologia abisală – Detronarea eului și a sistemului său de valori – Acceptarea răului – Răzbaterea laturii de umbră în Occident și consecințele ei – Zdruncinarea sistemului colectiv de valori și reacțiile de evadare – Etica nouă ca etică totală – Acceptarea umbrei și legătura cu latura primitivă.

Țelurile și valorile noii etici

89

Integrarea și întregirea personalității ca țel al noii etici – Principiul ierarhic al noii etici – Principiul conștiinței în noua etică – Sine și Voce versus supraeu și conștiință morală – Transformarea negativului – Semnificația colectivă a eticii individuării – Suferința mandatată și experiența religioasă – Noul aspect al divinității.

probleme care are o semnificație și relevanță colective, ce transcend conflictele maritale ale individului. La fel stau lucrurile și cu problema morală, în fața căreia individul devine nevrotic, e scena și totodată expresia incapacității colectivului de a rezolva problema răului, care îi clamează atenția.

Atât timp cât anumite valori își mențin eficiența și forța vitală în colectiv, individul, dacă nu e o persoană de excepție, nu își va pune problema valorilor. Nu se va îmbolnăvi din cauza problemelor de valoare, din moment ce există instituții care soluționează din oficiu chestiunile valorice. Atât timp cât există sacramentul căsniciei, nu vor exista nevroze rezultate din conflicte conjugale, ci doar adulter și păcat, pedeapsă și iertare. Orientarea e valabilă, chiar dacă individul nu respectă valorile.

Dar când colectivul nu mai are valori, cu alte cuvinte, când intervine o criză a valorilor, individul resimte lipsa orientării colective. El se îmbolnăvește din cauza unei probleme pentru care nu mai există un răspuns colectiv sau vreo formă colectivă de soluționare. Individul ajunge într-un conflict din care nu-l mai poate elibera nicio instituție; el va trebui să sufere și să trăiască o soluție individuală, în derularea destinului său personal.

VECHEA ETICĂ

Ceea ce numim „etică veche” cuprinde foarte multe; conține cele mai variate idealuri ale omului și include o întreagă gamă a nivelurilor de perfecțiune de toate felurile. Întotdeauna, însă, e prezent caracterul absolut al unor valori considerate de vechea etică „obligatorie”.

Vechea etică occidentală are o mulțime de izvoare, cele iudeo-creștine și grecești numărându-se printre cele mai influente. Nu e de datoria noastră să argumentăm aici originile și felurile combinații și meandre ale vechii etici și nici să-i urmărim evoluția. Prototipul ideal, aflat în centrul vechii etici poate fi figura Sfântului, a Înțeleptului, a Nobilului sau a Preabunului, a Cuviosului sau a Fidelului Legii, a Eroului sau a Lucidului.

Dar, indiferent dacă simbolul dominant este *kalos kai agathos* al grecilor, idealul englezesc al gentlemanului, devoțiunea Sfântului Francisc sau strictetea cu care fariseul respecta Legea, întotdeauna e vorba despre o valoare

absolută, despre binele ce trebuie cunoscut. Această valoare poate fi privită ca lege evidentă sau imanentă, ca idee intuită sau ca poruncă a rațiunii, dar ea e mereu o valoare codificabilă și transmisibilă, ce determină comportamentul „general” al omului.

Idealul de perfecțiune va putea și va trebui să fie realizat prin eliminarea acelor trăsături care nu sunt compatibile cu această perfecțiune. „Negarea negativului”, excluderea sa violentă și sistematică, e caracteristica de temelie a acestei etici. Indiferent cât de mult variază simbolul său dominant, formarea morală a personalității e posibilă, în fiecare caz, numai în prezența unei tendințe conștiente spre unilateralitate, a absolutizării valorii etice, ceea ce exclude, fără drept de apel, acele calități umane care sunt incompatibile cu acea valoare.

Nu vom cerceta valabilitatea valorilor a căror relativizare constituie unul dintre rezultatele dezvoltării spirituale occidentale, și nici nu vom stabili ierarhia lor. Sarcina noastră e aceea de a cerceta efectele psihologice ale vechii etici asupra omului occidental. Va deveni limpede că există două principii fundamentale, de fapt, două metode fundamentale, care au făcut posibilă implementarea vechii etici. Aceste metode de bază sunt *reprimarea* și *refularea*.

„Negarea negativului”, ca principiu fundamental al vechii etici, e cel mai bine exemplificată de *reprimare*, cu alte cuvinte, de eliminarea de către conștiința eului a tuturor trăsăturilor și tendințelor personalității, care sunt incompatibile cu valoarea etică. Disciplina și asceza sunt cele mai cunoscute forme ale acestei metode de reprimare, de care se folosește, de pildă, sfântul iudeo-creștin, la fel ca acela indian

sau mahomedan, pentru a-și refuza satisfacerea nevoilor trupesti și sexuale, cel ce urmează cu sfințenie Legea, pentru a exclude toate tendințele contrare acelei legi, iar gentlemanul, pentru a respinge toate calitățile umane, incompatibile cu idealul său moral.

Reprimarea e o realizare conștientă a eului, de regulă, dezvoltată și cultivată sistematic. E important să reținem că reprimarea implică un sacrificiu ce aduce suferință. Această suferință e acceptată și astfel conținuturile și componentele respinse ale personalității mențin permanent legătura cu eul.

Un tabu moral, care cere reprimarea unei anume reacții instinctive, de pildă, exercitarea sexualității, împiedică traducerea în act a acelei reacții, însă această reacție instinctivă va continua să joace un rol important în imaginea despre viață a conștiinței eului, care a reprimat-o. De economia psihică a reprimării ne vom ocupa în analiza consecințelor psihice ale vechii etici.

Spre deosebire de reprimare, *refularea* constituie instrumentul cel mai frecvent folosit de vechea etică pentru a-și impune valorile. În cazul refulării, conținuturile și componentele personalității care au fost excluse, fiind contrare valorii etice dominante, pierd legătura cu sistemul conștient, devenind inconștiente sau uitate, adică eul nu mai știe că ele există. Altfel decât în cazul reprimării, conținuturile refulate se sustrag controlului conștiinței, funcționează independent de aceasta și duc, așa cum arată psihologia analitică, o viață subterană, autonomă și eficientă, cu consecințe fatale atât pentru individ, cât și pentru colectiv.

Ceea ce studiul nevrozelor a demonstrat în cazul individului e, de asemenea, valabil pentru colectiv, așa cum vom arăta în cele ce urmează: complexe inconștientului, izolate prin refulare de lumina conștiinței, subminează și distrug lumea conștiinței. Insalubritatea și obscuritatea situației psihice, generate de refulare conduc la consecințe cu mult mai periculoase decât în cazul ascezei, în care atitudinea conștientă a reprimării e clară.

Instanța cu ajutorul căreia vechea etică s-a impus în fața individului e „conștiința”, iar această instanță a conștiinței, așa cum a subliniat deja Spitteler în *Prometeu și Epimeteu*, e opusă „vocii” care este expresia individuală a adevărului psihic. Freud și-a revizuit¹ mai târziu teoria conform căreia conștiința ar fi la origini, „anxietate socială”, și „nimic altceva”², dar, dacă punctul de pornire este diferența dintre conștiință și vocea interioară, afirmația sa poate fi justificată.

În mare măsură, instanța morală a omului e condiționată de mediul în care trăiește, de societate și de epoca sa. Să te conformezi canonului de valori dominant în comunitate, care produce „Supraeul cultural”, înseamnă să ai „conștiința curată”, în vreme ce să te opui canonului va rezulta în „conștiință încărcată”. Conștiința e reprezentantul normelor colective și se modifică odată cu schimbarea acelor norme și a cerințelor lor. Aceiași instanță colectivă, care în Evul

¹ S. Freud, *Das Unbehagen in der Kultur* (n.a.). [„Civilizația și neajunsurile ei” – n. tr.]

² S. Freud, *Zeitgemäßes über Krieg und Tod* (n.a.). [„Considerații actuale despre război și moarte” în S. Freud, *Opere Esențiale*, vol. 9: *Studii despre societate și religie*, trad. Roxana Melnicu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, Trei, București 2010 (n. red.).]

Mediu impunea omului obișnuit un total acord cu concepția despre lume a Vechiului Testament, condamnând și oprind abordările științifice ca „eretice”, impunea în secolul al XIX-lea concepția științifică despre lume, în timp ce tendințele religioase erau condamnate drept „escrocherii preoțești”. Aceiași conștiință interzice castei războinicilor pacifismul și grupurilor pacifiste, instinctul agresiv.

Deoarece dezvoltarea conștiinței individului e tributară înaintea de toate colectivului și instituțiilor sale, care îi livrează „valorile valabile”, eul, drept centru al acestei conștiințe, devine, de asemenea, în mod normal, purtătorul și reprezentantul valorilor valide în acel moment. Eul este instanța care, printr-o identificare mai mult sau mai puțin perfectă cu aceste valori, reprezintă cerințele colectivului în sfera individuală și respinge tendințele contradictorii existente.

Scopul stabilit de colectiv este întotdeauna acela de a crea un mod de viață și de conviețuire, în care forțele ce operează în individ să deranjeze cât mai puțin cu putință, indiferent dacă aceste forțe sunt în sine de valoare superioară sau inferioară. Orice se opune echilibrului colectiv devine un tabu a cărui dezvoltare în individ e interzisă, deși e imposibil de constatat care e conținutul valorilor ce stabilesc acest echilibru. Ceea ce pentru o anumită societate, epocă sau comunitate constituie o valoare poate reprezenta pentru o altă o nonvaloare.

Acordul cu valorile colectivului reprezintă linia etică principală a individului, ca membru al unui grup, iar conștiința e instanța sistemului psihic, care încearcă prin reacțiile ei să producă acest acord. Explicația lui Freud referitoare la Supraeu ca autoritate exterioară introiectată e justificată din

acest punct de vedere. Acordul complet cu valorile colective dominante la un moment dat e însă imposibil. Fiindcă valorile vechii etici sunt „absolute”, ceea ce înseamnă că nu sunt croite după realitatea ființei umane individuale, adaptarea la aceste valori este una dintre cele mai dificile sarcini din viața fiecărui individ; e o componentă esențială a adaptării sale la colectiv.

Am văzut că reprimarea și refularea sunt metodele principale, cu ajutorul cărora individul încearcă să se adapteze la idealul etic. Rezultatul natural al acestei încercări este crearea a două sisteme psihice în personalitate, dintre care unul rămâne, de cele mai multe ori, total inconștient, iar celălalt se dezvoltă într-un organ esențial al psihicului, beneficiind de sprijinul activ al eului și al conștiinței. Sistemul psihic ce rămâne în genere inconștient este umbra, celălalt este personalitatea de față sau persona¹. Crearea personalității de față este o realizare esențială a conștiinței. Fără ajutorul ei n-ar fi posibile nici moralitatea sau convențiile, nici viața socială a comunității sau o ordine etică a societății.

Formarea persoanei e pe cât de universală, pe atât de necesară. Persona, masca, ceea ce arătăm că suntem și părem a fi, în contrast cu adevărata noastră natură individuală, aparține adaptării noastre la cerințele epocii, mediului social și comunității. Persona este haina și învelișul, armura și uniforma în care și în spatele căreia se ascunde individul, adesea, nu doar de lume, ci și de el însuși. E „ținuta”, paravanul care ferește de priviri ceea ce e instabil și incontrollabil, e

aparența validă, ce ascunde tenebrele și ciudățeniile, excentricitățile și secretele neliniștitoare.

O parte semnificativă a educației e destinată mereu, creării persoanei: ea îl face pe individ „curat acasă” și „prezentabil în societate” și îl învață nu ce este real, ci ce se cade a fi privit ca real, căci fiecare societate, indiferent de epocă, a dat o mai mare importanță instruirii membrilor ei în a nu vedea, a trece cu vederea sau a privi în altă parte decât în a-și ascuți privirile, a rămâne treji în observație și a iubi adevărul.

Fie că e vorba despre un tabu al primitivilor, o convenție socială sau o interdicție morală, fie că se cere tăcere vizavi de anumite conținuturi, orbire în fața unor fapte sau ți se pretinde să te comporți ca și când anumite lucruri care nu există ar exista cu adevărat, fie că trebuie să spui lucruri în care nu crezi sau, dimpotrivă, să nu spui lucruri în care crezi, de fiecare dată cerința colectivului se orientează spre valori iminent necesare propriei dezvoltări și dezvoltării conștiinței, valori fără de care colectivul n-ar putea exista sau, cel puțin, se crede că n-ar putea exista.

Eul primește recunoașterea etică a colectivului în exact aceiași măsură în care îi reușește identificarea cu personalitatea colectivizată de față, căci această personalitate de față exprimă vizibil conformitatea cu valorile colectivului.

Procesul formării persoanei are loc pe diferite niveluri, în funcție de calibrul și tipul individului și de epoca în care trăiește. Nu e important cui aparține această personalitate persona, prin care eul se identifică cu cerințele și valorile societății, castei sau tribului; ea poate fi a unui vrac sau a unui avocat, a unui șef de trib sau a unui funcționar de

¹ C.G. Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewußten* (n.a.).

partid, ca și a unui rege sau a unui artist. La fel de lipsit de importanță e și felul societății ce impune individului masca colectivă; ea poate fi primitivă sau civilizată, democratică sau fascistă.

Contrastul dintre „conștiință” și „vocea interioară”, de care ne vom ocupa pe larg mai târziu, sprijină afirmația noastră referitoare la relația dintre etică și formarea persoanei. Ea se lămurește cel mai bine în cazul fondatorilor noilor religii sau mișcări etice, care au fost întotdeauna etichetați drept „nelegiuiți” și erau obligatoriu tratați ca atare. Avraam, cel care a sfărâmat idolii tatălui său, profeții care au înlăturat naționalismul religios al poporului evreu, Hristos, vechea Lege, iar Luther – catolicismul, toți au fost considerați nelegiuiți, la fel ca Socrate, care a introdus „noi zei”, sau ca Marx și Lenin, care au inițiat distrugerea vechii ordini sociale.

Revoluționarul de orice tip e întotdeauna de partea vocii interioare și împotriva conștiinței timpului său, care exprimă de fiecare dată vechile valori dominante, iar executarea acestor revoluționari are loc mereu, din motivele „etice” ale binelui. Adesea, de-a lungul istoriei – dar în niciun caz întotdeauna, cum ne învață istoria ereziei – acești „nelegiuiți” ai vocii interioare au fost recunoscuți, în final, drept premergători ai unei noi etici. Această constatare nu schimbă însă cu nimic faptul că noua epocă, prin noua sa conștiință, va restabili invariabil un nou canon de valori dominante, deși conștiința sa a fost reformată de impactul multor revoluționari ai vocii interioare, iar individului i se va cere din nou să se adapteze acestui canon, dezvoltându-și personalitatea de fațadă.

Supunându-se autorității conștiinței, persona exclude un număr de componente psihice. Acestea sunt fie refulate în inconștient, fie controlate de eu care le îndepărtează conștient, de viață și de personalitate. Toate caracteristicile, capacitățile și tendințele incompatibile cu valorile colective, de fapt, tot ceea ce se retrage din lumina reflectoarelor opiniei publice se adună, pentru a forma umbra, partea întunecată a personalității, pe care eul nu o cunoaște și nu o recunoaște. Nesfârșitul șir al figurilor umbrei și dublului din mitologie, basme sau literatură se extinde de la Cain și Edom și, trecând prin Iuda și Hagen, până la Mr. Hyde al lui Stevenson sau Zarathustra lui Nietzsche, cel mai urât dintre oameni; ele s-au oferit mereu conștiinței, dar semnificația psihologică a acestei imagini a adversarului nu e încă transparentă omenirii.

Umbra e cealaltă latură. Ea e expresia propriei imperfecțiuni și a pământescului din om, latura negativă, incompatibilă cu valorile absolute, ea e corporalitatea în contrast cu absolutul și veșnicia unui suflet ce nu ține „de această lume”. Umbra reprezintă unicitatea și vremelnicia naturii noastre, dar e astfel, și nucleul individualității noastre.

Etica veche cunoaște două reacții la situația psihică generată de conștiință. Ambele sunt primejdioase, dar în grade diferite și cu efecte diferite asupra individului. Cea mai frecventă situație și cea mai familiară omului obișnuit e aceea în care eul se identifică astfel cu valorile etice. Această identificare are loc prin identificarea eului cu persona. Eul se confundă cu personalitatea de fațadă, care este, în realitate, doar acea parte a personalității, croită pe măsura colectivului, uitând că are, de asemenea, laturi care stau în opoziție cu persona.